

QARABAĞ VƏ ŞƏRQİ ZƏNGƏZUR BÖLGƏLƏRİNİN BƏRPASI VƏ İNKİŞAFINDA BƏRPA OLUNAN ENERJİ MƏNBƏLƏRİNİN ROLU

C.İ. Məmmədov

(AMEA-nın akademiki İsa Həbibbəyli tərəfindən təqdim edilmişdir)

Məqalədə Qarabağ və Şərqi Zəngəzur bölgələrinin mövcud enerji potensialı, sosial-iqtisadi göstəriciləri və gələcək perspektivlər öyrənilmiş, bölgənin bərpası və inkişafı məqsədi ilə qəbul edilmiş qərarlar və dövlət proqramları tədqiq edilmişdir. Həmçinin məqalədə işğaldan azad olunmuş ərazilərdə müasir texnologiyalar əsasında tətbiqi nəzərdə tutulan “Ağıllı kənd və şəhər” və “Yaşıl zona” kimi yeni layihələrin regionun sürətli sosial-iqtisadi inkişafında əhəmiyyəti qeyd edilmişdir. Ərazilərin bərpası və yenidən qurulması istiqamətində yüksək təcrübəyə malik nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlar və yüksəkixtisaslı xarici ekspertlər səviyyəsində uğurlu əməkdaşlığın qurulması, onların mövcud proseslərə fəal surətdə cəlb olunmaları, bu sahə üzrə nəzəri və praktik bilik və təcrübələrindən yararlanmaqla dəyərli fikir və tövsiyələrinin tətbiqinin məqsədəuyğunluğu qeyd edilmişdir.

Açar sözlər: alternativ və bərpa olunan enerji mənbələri, günəş enerjisi, külək enerjisi, hidroenerji, bioenerji, geotermal enerji, yaşıl enerji, ağıllı kənd, sosial-iqtisadi, işğaldan azad, dövlət proqramı, beynəlxalq əməkdaşlıq

Giriş

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi altında qırx dörd gün davam edən Vətən Müharibəsi ölkəmizin hərbi-siyasi və diplomatik qələbəsi ilə yekunlaşdı.

Düşmənin “məğlubedilməz ordu” kimi illərlə formalaşdırdığı mif rəşadətli Azərbaycan ordusu önündə sabun köpüyü kimi dağıldı. Düşmən tapdağı altında inildəyən vətən torpaqları xilaskar Azərbaycan ordusuna qucaq açdı, həqiqi sahiblərinə qovuşdu.

Lakin uzun dövrü əhatə edən bu otuzillik işğal müddətində torpaqlarımız mənfur düşmən tərəfindən vəhşicəsinə talan edilmiş, şəhər və kəndlərimiz viran qoyulmuş, zəruri infrastruktur sahələri tamamilə dağıdılmış, xalqımıza məxsus tarixi, mədəni və dini abidələrimiz yerlə-yeksan edilmişdir. Bölgənin iqtisadiyyatına və ekoloji mühitinə əhəmiyyətli dərəcədə ziyan dəymişdir. Bu isə azad edilmiş ərazilərdə böyük qayıdışın və daimi məskulaşmanın həyata keçirilməsində xeyli çətinliklər yaradır. Bu mənada əvvəl mövcud olmuş zəruri infrastruktur sahələrinin yenidən və daha müasir şəkildə qurulması ərazidə köklü və geniş bərpa və quruculuq

işlərinin həyata keçirilməsini, yüksək məbləğdə maliyyə vəsaitinin cəlbini tələb edir. Lakin dövlətimizin bu istiqamətdə sərgilədiyi qəti siyasi iradə və ölkəmizin davamlı artan iqtisadi-maliyyə imkanları regionun dirçəliş prosesini daha sürətli şəkildə aparmağa və bütün tədbirlərin zamanında yekunlaşacağına böyük ümid və imkanlar yaradır.

Bunun göstəricisidir ki, bu gün artıq işğaldan azad edilmiş vətən torpaqlarında genişmiqyaslı quruculuq və bərpa işlərinə başlanılmışdır. Bütün bu görülməli işlər isə dövlət başçısının daim diqqət mərkəzindədir. Onun qətiyyətli qərarları, müdrik və uzaqgörən siyasəti nəticəsində regionda həyata keçirilməsi planlaşdırılan mühüm istiqamətlər müəyyənləşdirilir, regionun inkişafı naminə lazımi addımlar atılır.

Mövcud enerji potensialı

Qarabağ və Şərqi Zəngəzur bölgələrinin enerji şəbəkələri əvvəllər kənardan – Kür çayı üzərindəki SES (Şəmkir-Yenikənd) və Mingəçevirdəki AzDRES-dən 35-330 kV-luq Gəncə-Ağdam, AzDRES-Ağdam və Ağdam-İmişli yüksəkərginlikli ötürücü xətlər vasitəsi ilə təchiz olunurdu. Bu yolla Ağdam elektrik yarım-

tansiyasına (330/110 kV) gətirilən elektrik enerjisi oradan isə 110 kV-luq yüksək gərginlikli ötürücü xətlər vasitəsilə paylaşıdırılırdı. Azərbaycana qarşı hərbi təcavüz nəticəsində bütün bu sistem, Ağdam elektrik yarımstansiyası da daxil olmaqla, tamamilə sıradan çıxarılmış, 17 000 km-dən artıq elektrik paylayıcı şəbəkələr və 2 500 yarımstansiya ya oğurlanıb xaricə satılmış, ya da sadəcə olaraq dağıdılıb yerlə yeksan edilmişdir [7, s.117].

Bu gün dövlətimizin qarşıya qoyduğu əsas məqsədlərdən biri də məhz Qarabağ və Şərqi Zəngəzur bölgələrinin iqtisadi, ekoloji və enerji potensialının, xüsusilə də günəş, külək, hidroenerji, bioenerji və geotermal enerji kimi alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrinin dəqiq potensialının müəyyən edilməsidir. İlk mərhələyə – böyük imkanlara malik olan rayonları ayrı-ayrılıqda qiymətləndirməklə, həmin ərazilərdə günəş və külək enerjisi üzrə dəqiq potensialın müəyyən edilməsi üçün ölçü müşahidə stansiyalarının quraşdırılması, texniki imkanların və iqtisadi səmərəliliyin qiymətləndirilməsi kimi işlər daxildir. Beləliklə, azad edilmiş ərazilərdə bərpaolunan enerji mənbələrinin potensialının və mövcud coğrafi və ekoloji vəziyyətinin öyrənilməsi bu sahənin hərtərəfli inkişafı və investisiya cəlbediciliyinin artırılması üçün geniş imkanlar açacaqdır [9, 10].

Hesablamalara əsasən, yer səthinə düşən günəş radiasiyasının miqdarına görə Qarabağ və Şərqi Zəngəzur bölgələrinin cənub düzənlik hissəsi – Füzuli, Cəbrayıl, Zəngilan rayonları Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisindən sonra ikinci yerdədir. Burada bir kvadrat metr üfüqi səthə düşən günəş radiasiyası ildə 1600-1700 kVt.s təşkil edir. Bu ərazilərin ümumi günəş enerjisi potensialı isə 3000-4000 MVt-dır. Bu məqsədlə, Azərbaycan Respublikası Energetika Nazirliyi tərəfindən ilkin olaraq Kəlbəcər, Laçın, Qubadlı, Zəngilan, Cəbrayıl, Füzuli rayonlarının ərazisində yüksək günəş enerjisi potensialına malik ümumi sahəsi 14 427 ha olan 8 potensial ərazi seçilmişdir. Məlum olmuşdur ki, bu ərazilərdə ümumilikdə 7 214 MVt gücündə günəş elektrik stansiyalarının yerləşdirilməsi mümkün görünsə də, cənub ərazilərin bir hissəsinin kənd təsərrüfatı təyinatlı

ola biləcəyi nəzərə alınaraq, burada ümumi potensial 4 000 MVt-dan yüksək qiymətləndirilir.

Qarabağ və Şərqi Zəngəzur bölgələrinin dağlıq ərazilərində 100 metr hündürlükdə küləyin orta illik sürətinin 7-8 m/s olduğu geniş ərazilər mövcuddur. Ümumilikdə isə bölgədə külək enerjisinin potensialı 300-500 MVt qiymətləndirilir. Lakin bu potensialın böyük hissəsi yuxarıda adıçəkilən rayonların Ermənistanla sərhəd zonalarına düşür ki, burada da küləyin orta illik sürəti 10 m/s-ə çatır. Bu cür böyük potensiala baxmayaraq, hələ ki, ərazidə əlverişli infrastrukturun olmaması və eyni zamanda sərhədin delimitasiyası və demarkasiyası işlərinin aparılması səbəbindən bu sahələrdə külək enerjisindən elektrik enerjisinin hasil edilməsi məsələsi gələcəkdə bu ərazilərdə yenidən hərtərəfli araşdırma və geniş tədqiqat işlərinin aparılmasını tələb edir. Həmçinin ölkəmizin ümumi yerli su ehtiyatlarının 25%-nin, yəni ildə təqribən 2 mlrd. 560 mln. m³ su ehtiyatlarının Qarabağ və Şərqi Zəngəzur bölgələrində formalaşdığını nəzərə almaqla, Tərtər, Bazarçay, Həkkəri kimi böyük hidroenerji potensialına malik əsas çaylar və onların qollarından elektrik enerjisi istehsalı məqsədi ilə kiçik su elektrik stansiyalarının yaradılmasının mümkünüyü müəyyən edilmişdir. Mövcud su elektrik stansiyaları isə əsasən Tərtər, Laçın və Kəlbəcər rayonlarının ərazisində yerləşir. Artıq bəzi kiçik su elektrik stansiyalarında təmir-bərpa işlərinə də başlanılmışdır. Qarabağ və Şərqi Zəngəzur ərazisində üç iri su elektrik stansiyası mövcud olmuşdur ki, bu stansiyalardan biri “Tərtər” SES 1976-cı ildə Tərtər rayonu ərazisində, Tərtərçayın üzərində Sərsəng su anbarı ilə birgə inşa edilmişdir. Stansiya hər birinin gücü 25 MVt olan 2 hidroaqreqatdan ibarətdir. Bəndinin hündürlüyünə görə (125 m) Sərsəng ölkədə ən hündür bəndli su anbarlarından biridir. Sərsəng su anbarı 6 rayonunun (Tərtər, Ağdam, Bərdə, Goranboy, Yevlax və Ağcabədi) 125 min hektara yaxın torpaq sahəsini suvarma suyu ilə təmin edirdi. 1990-cı ildə stansiyanın il ərzində istehsal etdiyi elektrik enerjisi 81.9 mln. kVt.s olmuşdur. Regiondakı digər mühüm enerji obyektləri “Xudafərin” və “Qız Qalası” su elektrik stansiyalarıdır. Azərbaycanın Cəbrayıl rayo-

nundakı Xudafərin kəndindən 1 km şimal-qərbdə yerləşən “Xudafərin” Su Elektrik Stansiyası layihəsinin ərazisi 1992-ci ildən Cəbrayıl rayonunun işğalı nəticəsində Ermənistanın nəzarəti altına düşmüş və stansiyanın Azərbaycan tərəfdən tikintisi dayandırılmışdır. Lakin stansiyanın İran tərəfdən tikintisi davam etdirilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, stansiyanın Azərbaycan tərəfində hər birinin gücü 50 meqavata bərabər olan 2 hidroaqrəqatdan ibarət olması planlaşdırılır. Araz çayı üzərində tikintisi nəzərdə tutulmuş “Qız Qalası” Su Elektrik Stansiyasının isə hər biri 20 MVt olan 2 hidroaqrəqatdan ibarət olacağı planlaşdırılır. “Xudafərin” və “Qız Qalası” hidroqovşaqlarının və su elektrik stansiyalarının tikintisi və istifadəsi iki ölkə arasında 2016-cı ildə imzalanmış sazişlə tənzimlənir.

Həmçinin gələcəkdə regionun bioenerji və geotermal enerji mənbələri kimi alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən elektrik və istilik enerjisi istehsalı da mümkündür. Belə ki, Kəlbəcər rayonu ərazisində 3 093 m³/gün, Şuşada isə 412 m³/gün termal su ehtiyatları mövcuddur.

Eyni zamanda, bu ərazilərdə yaranan və regionun ekoloji durumuna ciddi problemlər törədə biləcək istehsalat və məişət tullantılarının səmərəli idarə edilməsi məqsədilə yığılma, daşınma və zərərsizləşdirilmə kimi xidmətlərin yaradılması əlavə xammal bazarının və təkrar emalın formalaşdırılmasına, tullantıların ətraf mühitə mənfi təsirlərinin minimuma endirilməsinə, beləliklə əhəlinin məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsinə xidmət göstərməsi ilə yanaşı kommunal xidmətlərin daha da yaxşılaşdırılması üçün beynəlxalq təcrübədən yararlanmaqla və müasir texnologiyalardan istifadə etməklə elektrik enerjisinin əldə edilməsi üçün də əlverişli şərait yaranacaqdır.

Regionun sosial iqtisadi inkişafı və yaşıl enerji məkanı

Yeni strateji dövrdə qarşımızda duran məqsədlərə nail olmaq üçün Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər”in təsdiq edilməsi haqqında 02 fevral 2021-ci il tarixli, №2469 nömrəli Sərəncam

imzalamışdır [4]. Milli Prioritetlər növbəti 10 il ərzində ölkə qarşısında həlli vacib olan əsas sosial-iqtisadi istiqamətləri özündə əks etdirir.

Sərəncama əsasən növbəti onillikdə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına dair aşağıdakı beş Milli Prioritet reallaşdırılmalıdır:

1. Dayanıqlı artan rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyat;
2. Dinamik, inklüziv və sosial ədalətə əsaslanan cəmiyyət;
3. Rəqabətli insan kapitalı və müasir innovasiyalar məkanı;
4. İşğaldan azad edilmiş ərazilərə böyük qaydış;
5. Təmiz ətraf mühit və “yaşıl artım” ölkəsi.

Sərəncamın 5-ci bəndinə əsasən ölkənin perspektiv iqtisadi inkişafı ilə bərabər ətraf mühitin sağlamlaşdırılması, yaşıllıqların sürətli bərpası və artırılması, su ehtiyatlarından və dayanıqlı enerji mənbələrindən səmərəli istifadə təmin edilməlidir. İstilik effekti yaradan qaz emissiyasını beynəlxalq normalara uyğun səviyyədə saxlanılması məqsədilə global iqlim dəyişikliklərinin miqyasını nəzərə alaraq ekoloji təmiz texnologiyaların tətbiqinə əhəmiyyətli yer verilməli, təmiz enerji mənbələrindən istifadə təşviq edilməlidir. Bu prioritet daxilində strateji dövrdə aşağıdakı iki məqsədin effektiv reallaşdırılmasına nail olunmalıdır:

- yüksək keyfiyyətli ekoloji mühit;
- yaşıl enerji məkanı.

Ölkədə yüksək keyfiyyətli ekoloji mühitin yaradılmasında ilkin şərt mövcud resurslardan səmərəli istifadə edilməsi, eyni zamanda iqtisadi və demoqrafik artım səbəbi ilə ətraf mühitə yönəlik risklərin önlənməsidir. Bu məqsədlə yaşıllıqların payı artırılmalı, yararsız torpaq sahələri dövriyyəyə cəlb edilməklə mövcud resurslar bərpa edilməlidir. Yaşıl enerji məkanının yaradılması isə bir növ zərurətdən yaranır. Belə ki, müasir dövrdə dünyada iqtisadi və demoqrafik artım mövcud enerji mənbələrindən səmərəli istifadə edilməsi ilə yanaşı dayanıqlı enerji kimi alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadəyə üstünlük verilməsini tələb edir. Prezident İlham Əliyevin işğaldan azad edilmiş ərazilərə səfəri çərçivəsində yaxın

gələcəkdə quruculuq konsepsiyası əsasında regionda reallaşdırılması planlaşdırılan bir sıra önəmli layihələrin əsası qoyuldu. Onlardan biri də məhz azad edilmiş ərazilərin ekoloji cəhətdən daha təmiz vasitələr və müasir dövrün tələblərinə cavab verə biləcək yüksək texnologiyalar əsasında yenidən bərpa olunmasıdır. Bu məqsədlə ölkə başçısı azad edilmiş ərazilərdə “Ağıllı kənd”, “Ağıllı qəsəbə” və “Yaşıl zona” kimi layihələrin tətbiq edilməsi məqsədilə 19 aprel 2021-ci ildə “Ağıllı şəhər” (Smart City) və “Ağıllı kənd” (Smart Village) konsepsiyasının hazırlanması haqqında Sərəncam imzalanmışdır. Beləliklə, bölgədə kommunal xidmətlər şəbəkəsinin yaradılması üçün elektrik enerjisi, təbii qaz, su və istilik təchizatı istiqamətləri üzrə istehlakçıların tələblərini keyfiyyətli və səmərəli şəkildə qarşılamaq məqsədilə bir sıra kompleks tədbirlərin reallaşdırılması planlaşdırılır. Bu məqsədlə, ən müasir texnologiyalar tətbiq etməklə, elektrik enerjisinə qənaət edən texnologiyalar, effektiv və keyfiyyətli yaşıl enerji – su, külək, günəş kimi alternativ və bərpa olunan enerji növlərinə əsaslanan enerji layihələrinin həyata keçirilməsinə başlanılmışdır [1].

Plana əsasən müasir texnologiya və innovasiyaların tətbiqinə əsaslanan sosial-iqtisadi inkişafın təmin olunduğu ilk “Ağıllı kənd” layihəsi Zəngilan rayonunun Üçüncü Ağal kəndində icra ediləcəkdir. Məlumatla görə, kənddə layihənin icrası əsasən 5 komponent üzrə aparılacaq. Bunlar yaşayış, istehsal, sosial xidmətlər, “ağıllı kənd təsərrüfatı”, alternativ enerji sahələridir. Layihəyə əsasən iki yüz evdən ibarət inşa ediləcək kəndin enerjiyə olan tələbatı məhz alternativ və bərpa olunan enerji mənbələri hesabına təmin ediləcəkdir [8].

Sonrakı mərhələdə də regionda sosial infrastruktura və xidmətlərin təşkilinə, dairəvi iqtisadiyyata əsaslanan “ağıllı” biznes modellərinin yaradılması və innovativ idarəetmənin reallaşdırılmasına söykənən “yaşıl enerji zonası” və “ağıllı” konsepsiyalarının bölgənin digər ərazilərində tətbiqi nəzərdə tutulur [1].

Bu kimi layihələrin icrasında əsas məqsəd regionda münbit şəraitin yaradılması ilə əhəlinin gündəlik həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması, yarana biləcək problemlərin həllinin asanlaşdırılması,

məşğulluğun təmin edilməsi, insanların öz yaşadığı ərazidə yüksək qazanc əldə etməsi ilə gəlir səviyyəsinin artırılması, istehsal olunmuş kənd təsərrüfatı və sənaye məhsullarının ölkə və dünya bazarlarına rahat çıxışının təmin edilməsi, qısacası yüksək qazanc və rahat xidmətlərdən yararlanmaqla kənd və şəhər fərqi azaldılmasıdır. Həmçinin istehsal olunmuş elektrik enerjisinin güzəştli şərtlərlə, xüsusi enerji istehlakı normaları çərçivəsində satışı da (təhcizatı) bölgənin yenidən tez bir zamanda bərpasına imkan yaradacaqdır. Xüsusilə respublikada regionlar üzrə elektrik enerjisi istehlakının əhəli və digər istifadəçilər (istehsal, ticarət və xidmət müəssisləri) arasında 60/40 nisbətinə olan bölgünü nəzərə alsaq bu tətbiq azad edilmiş ərazilərə kütləvi qayıdış və daimi məskunlaşmaya da xüsusi stimul verəcəkdir [7, s.119].

Ərazilərin bərpası və yenidən qurulması üzrə dövlət proqramları

Ölkə başçısı cənab İlham Əliyevin 2303 nömrəli, 24 noyabr 2020-ci il tarixli Sərəncamı ilə 2020-ci il noyabrın 10-da imzalanan üçtərəfli Bəyanatda nəzərdə tutulmuş müddələrin icrasından irəli gələn, habelə Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərində sosial-iqtisadi, humanitar, təşkilati və digər təxirəsalınmaz məsələlərin mərkəzləşdirilmiş qaydada həlli ilə bağlı Əlaqələndirmə Qərargahı yaradılmışdır [1]. Qərargah işğaldan azad edilmiş ərazilərdə beynəlxalq standartlara uyğun nəqliyyat və rabitə infrastrukturunun qurulması, müasir çağırışlarla uzlaşan yüksək texnologiyaların tətbiqi, o cümlədən həmin ərazilərdə nəqliyyatın bütün növlərindən rahat və təhlükəsiz istifadə olunması, tranzit nəqliyyat əlaqələrinin bərpası və bu sahədə regional əməkdaşlığın genişləndirilməsi, magistral və lokal telekommunikasiya şəbəkələrinin tikilməsi və alternativlik təmin edilməklə respublikanın ümum istifadəli telekommunikasiya şəbəkəsinə qoşulması, orada yaşayacaq və fəaliyyət göstərəcək əhaliyə və dövlət qurumlarına yeni texnologiyalar əsasında telefon, internet, radio-televiziya yayımı, poçt xidmətlərinin göstərilməsi, həmçinin “Ağıllı şəhər” və “Ağıllı kənd” konsepsiyalarının tətbiqi məsələlərinin təmin edil-

məsi üzərində çalışır. Bu məqsədlə “Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərinin 2021-2025-ci illər üzrə bərpası və dayanıqlı inkişafı Dövlət Proqramı”nın layihəsi tərtib edilmişdir. Dövlət proqramının 2021-2025-ci illər üzrə Tədbirlər planında alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə üzrə aidiyyəti qurumlarla birlikdə görülməsi nəzərdə tutulan tədbirlər aşağıdakı kimi təsnifləşdirilir:

- Əhalinin enerji təminatında alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən (günəş enerjisi, külək enerjisi, geotermal enerji, bioenerji, biokütlə və s.) istifadə perspektivlərinin öyrənilməsi və qiymətləndirilməsi üzrə təkliflərin hazırlanması;

- Mövcud hidroenerji infrastrukturun bərpası və ya yenidən qurulması məqsədilə hidroenerji potensialın qiymətləndirilməsi üzrə təkliflərin verilməsi;

- İşğaldan azad edilmiş ərazilər üzrə elektrik enerjisinin istehsalı üçün günəş və külək elektrik stansiyalarının tikintisi;

- İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə bərpa olunan enerji mənbələrinin mövcud potensialının ölçülməsi və ərazilərin enerji xəritələrinin tərtib edilməsi.

Dövlət Proqramı çərçivəsində yerinə yetiriləcək vəzifələrdən biri də “yaşıl enerji zonası” və “ağıllı” konsepsiyası əsasında yeni müasir şəhərlərin qurulmasıdır. Bu məqsədlə aidiyyəti qurumlarla birlikdə görülməsi nəzərdə tutulan tədbirlər aşağıdakı kimi təsnifləşdirilir:

- Müasir texnologiyalara əsaslanan infrastruktur sisteminə malik “Ağıllı kənd” layihələrinin hazırlanması və tikinti üzrə tədbirlərin görülməsi;

- “Yaşıl məkan” konsepsiyasının reallaşdırılması ilə bağlı tədbirlərin həyata keçirilməsi və “Yaşıl şəhər”lərin yaradılması;

- “Ağıllı şəhər” konsepsiyasının pilot olaraq tətbiqi və innovativ həll üsulları ilə keyfiyyətli xidmətlərin göstərilməsi.

Ölkə ərazisində inzibati rayonlara bölünmə ilə yanaşı, iqtisadi rayonlaşdırma da mövcuddur ki, bu da idarəetmənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Əvvəllər Azərbaycan Respublikası ərazisi on iqtisadi regiona bölünmüşdü ki, işğal-

dan azad edilmiş ərazilər bu iqtisadi regionların ikisində təmsil olunurdu. Yuxarı Qarabağ iqtisadi regionuna yeddi inzibati rayon – Ağdam, Tərtər, Xocavənd, Xocalı, Şuşa, Füzuli və Cəbrayıl rayonları, habelə Xankəndi şəhəri, Kəlbəcər-Laçın iqtisadi regionuna isə dörd inzibati rayon – Kəlbəcər, Laçın, Zəngilan və Qubadlı rayonları daxil idi [7, s.51-52]. Lakin Prezident İlham Əliyevin imzaladığı “Azərbaycan Respublikasında iqtisadi rayonların yeni bölgüsü haqqında” 07 iyul 2021-ci il tarixli Fərmanına əsasən, iqtisadi rayonların sayı artırılaraq on dördə çatdırıldı. Yeni bölgüyə əsasən indiyə qədər mövcud olan Yuxarı Qarabağ və Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonları, o cümlədən Aran iqtisadi rayonundan Ağcabədi və Bərdə inzibati rayonları əsasında Qarabağ iqtisadi rayonu (Xankəndi şəhəri, Ağcabədi, Ağdam, Bərdə, Füzuli, Xocalı, Xocavənd, Şuşa və Tərtər rayonları) və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu (Cəbrayıl, Kəlbəcər, Qubadlı, Laçın və Zəngilan rayonları) yaradıldı. Fərmana əsasən işğaldan azad edilmiş ərazilərin bərpası, gələcək inkişafının təmin olunması, zəruri infrastrukturun yaradılması və əhalinin doğma torpaqlarına qayıdışı istiqamətində genişmiqyaslı tədbirlər həyata keçirilir. Qeyd edilən ərazilərin zəngin iqtisadi potensialından, təbii sərvətlərindən və geniş turizm imkanlarından səmərəli istifadə etməklə onların bərabər inkişafının təmin edilməsi üçün nəzərdə tutulan bütün işlərin vahid proqram əsasında aparılmasının məqsədmüvafiqliyi əraziləri işğaldan azad edilmiş rayonların iqtisadi rayonlar üzrə bölgüsünə yenidən baxılmasını şərtləndirir. Eyni zamanda azad olunmuş ərazilərin ölkəmizin iqtisadiyyatına reinteqrasiyası digər iqtisadi rayonlar üzrə planlaşdırma işinin səmərəliliyinin artırılmasını, iqtisadi idarəetmədə çevikliyin təmin olunmasını və bu məqsədlə həmin iqtisadi rayonların tərkibinə də yenidən baxılmasını tələb edir. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, ölkəmiz regionların sosial-iqtisadi inkişafının təmin edilməsinə dair 2004-2023-cü illəri əhatə edən ümumilikdə dörd Dövlət Proqramının hazırlanması və icrası üzrə böyük təcrübəyə malikdir. Bu mənada, bu Dövlət Proqramlarının tərtibi və tətbiqi zamanı qazanılan uğurlu təcrübə yuxarıda qeyd olunan Dövlət Proqramının

təkmil hazırlanmasına və onun tətbiqinə öz töhfəsini verəcəkdir. Bu isə nəticədə azad edilən ərazilərdə mövcud potensialdan səmərəli istifadə olunması, bu ərazilərdə ölkənin digər bölgələrində olduğu kimi innovasiyalara əsaslanan istehsalat və xidmət sahələrinin dəyər zəncirinin bütün həlqələrinin inkişaf etdirərək, ümumilikdə bölgənin sosial-iqtisadi inkişafının təmin edilməsi, yaşıl iqtisadiyyatın inkişafına münbit şəraitin yaradılması, ölkənin qeyri-neft sektorunun inkişafında azad edilmiş ərazilərin rolunun və əhəmiyyətinin artırılması və nəhayət məskunlaşma zamanı əhalinin məşğulluq və gəlir əldə etmə imkanları, sosial şəraitinin yaxşılaşdırılması təmin ediləcəkdir [6, s.10].

Ölkənin ərazi bütövlüyünün təmin edilməsinin mühüm şərtlərindən biri də işğaldan azad edilmiş ərazilərdə genişmiqyaslı iqtisadi quruculuq işlərinin aparılması və bu ərazilərin milli iqtisadiyyata sürətli integrasiyasını təmin etməkdən ibarətdir. Bu məqsədlə 29 dekabr 2020-ci il tarixli №233-VIQ nömrəli “Azərbaycan Respublikasının 2021-ci il dövlət büdcəsi haqqında” Qanuna əsasən işğaldan azad edilmiş ərazilərə böyük qaydışın təmin edilməsi, şəhər və kəndlərin bərpası və yenidən qurulması, həmin ərazilərdə müasir infrastrukturların yaradılması (elektrik enerjisi, təbii qaz, su, rabitə, yol, təhsil, səhiyyə, mədəniyyət, mənzil-kommunal və digər zəruri infrastrukturların və mədəni-tarixi abidələrin bərpası və yenidənqurulması, yaşayış evlərinin tikintisi və s.) üçün 2021-ci ilin təsdiq edilmiş dövlət büdcəsindən 2,2 milyard manat vəsaitin ayrılması nəzərdə tutulmuşdur [2].

Həmçinin 2021-ci il üçün büdcə zərfinə daxil olan “Azərbaycan Respublikasının 2021-ci il və növbəti 3 il üçün iqtisadi və sosial inkişaf konsepsiyası və proqnoz göstəriciləri”ə əsasən “İşğaldan azad edilən ərazilərin sosial-iqtisadi inkişafı ilə bağlı konsepsiya” qəbul ediləcəkdir [3].

Konsepsiya çərçivəsində dövlət investisiyaları ilə yanaşı, yerli və xarici investisiyaların cəlb edilməsi ilə işğaldan azad edilən ərazilərdə iqtisadi və sosial infrastrukturun yenidən qurulması, əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsi istiqamətində işlərin həyata keçirilməsi prioritet olacaqdır.

Göstərilənləri nəzərə alaraq, ortamüddətli dövrdə ölkəmizdə işğaldan azad edilən ərazilə-

rin bərpası, regionların davamlı və tarazlı inkişafının təmin edilməsi siyasətinin aşağıdakı prioritet istiqamətlər üzrə həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- işğaldan azad edilən ərazilərdə kommunal, iqtisadi və sosial infrastrukturun qurulması;
- işğaldan azad edilən inzibati rayon mərkəzlərində və kəndlərdə yaşayış binalarının və evlərin tikintisi və əhalinin məskunlaşmasının təmin edilməsi;

- həmin ərazilərdə istehsal, xidmət və ticarət sahələrinin yaradılması, əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsi və s.

Eyni zamanda Prezident İlham Əliyev 04 yanvar 2021-ci il tarixdə işğaldan azad edilmiş ərazilərdə dayanıqlı məskunlaşma üçün müasir və layiqli həyatın təmin edilməsi, bütün sahələrdə quruculuq-bərpa və abadlıq işlərinin aparılması, habelə təhlükəsiz yaşayışın, səmərəli fəaliyyətin və rifahın davamlı artımının dəstəklənməsi məqsədilə “Qarabağ Dirçəliş Fondu” publik hüquqi şəxsin yaradılması haqqında 1243 nömrəli Fərman imzalamışdır [5].

Fərmana əsasən Fond Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərinin bərpası və yenidən qurulması, habelə dayanıqlı iqtisadiyyata və yüksək rifaha malik regiona çevrilməsi istiqamətində həyata keçirilən tədbirlərə maliyyə dəstəyi göstərilməsini və sərmayələrin cəlb edilməsini, bu sahədə dövlət-özəl tərəfdaşlığının inkişafını təmin edən, eləcə də ölkə daxilində və ölkə xaricində zəruri təşviqat işlərini həyata keçirən publik hüquqi şəxsdir. Beləliklə, Fondun xətti ilə mərkəzləşdirilmiş qaydada və dövlət-özəl tərəfdaşlığı ilə görülməli işlər nəticəsində ərazilər tamamilə yenidən qurulacaq, yeni infrastruktur sahələri yaradılacaq, müasir dövrün tələblərinə cavab verə biləcək şəkildə yaşıl kənd, qəsəbə və şəhərlər salınacaq, qaçqın və məcburi köçkünlər öz tarixi torpaqlarına qayıdacaq, bölgədə rahat və təhlükəsizlik həyatı təmin ediləcəkdir. Dirçəliş prosesində yeni iş yerləri açılaraq məşğulluq təmin ediləcəkdir. Bütün bunlar ümumilikdə ölkənin sürətli inkişafına nail olunmasına, əhalinin həyat səviyyəsinin daha da yaxşılaşdırılmasına öz töhfəsini verəcəkdir.

Nəticə

Ümumi yanaşdıqda, işğaldan azad edilən ərazilərin bərpası, eyni zamanda regionun sosial-iqtisadi vəziyyətinin dirçəldilməsi üçün ölkənin iqtisadi potensialı yüksəkdir. Həmçinin bu məqsədlərə müəyyən edilmiş müddət ərzində çatmaq üçün qətiyyətli siyasi iradə də mövcuddur. Lakin onu da nəzərə almaq lazımdır ki, hazırda dünyada post-konflikt dövr üçün ərazilərin bərpası sahəsində ölkələr və müxtəlif beynəlxalq nüfuzlu təşkilatlar səviyyəsində yetərinə böyük təcrübə vardır. Bu məqsədlə onlarla uğurlu əməkdaşlığın qurulması, onların prosesə fəal surətdə cəlb olunması qəbul edilmiş icrası vacib olan dövlət proqramlarının qısa zaman ərzində həyata keçirilməsi baxımından faydalı olardı. Həmçinin beynəlxalq səviyyədə tanınan yüksək ixtisaslı xarici ekspertləri bu sahəyə cəlb etmək, onların bu sahə üzrə nəzəri və praktik biliklərindən faydalanmaqla fikir və tövsiyələrinin həyata keçirilməsi olduqca önəmlidir. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə müasir çağırışlara cavab verə biləcək zəruri infrastruktur sahələrinin yaradılması, oraya yenidən həyatın qayıtması nəinki ölkəmiz üçün, həm də region ölkələri, ümumilikdə dünya birliyi üçün son dərəcə mühüm rol oynayacaqdır. Gələcəkdə isə işğaldan azad edilmiş ərazilərin mövcud iqtisadi potensialını və perspektiv inkişaf istiqamətlərini müəyyən edən daha geniş elmi-praktiki araşdırmaların aparılmasına ehtiyac duyulur.

ƏDƏBİYYAT

1. "Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərində məsələlərin mərkəzləşdirilmiş qaydada həlli ilə bağlı Əlaqələndirmə Qərargahının yaradılması" haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2303 sayılı, 24 noyabr 2020-ci il tarixli Sərəncamı. Azərbaycan qəzeti. №246(8562), 25 noyabr 2020-ci il, s.7
2. "Azərbaycan Respublikasının 2021-ci il dövlət büdcəsi haqqında" Qanun, 29 dekabr 2020-ci il tarixli №233-VIQ nömrəli, "Azərbaycan" qəzeti, №1 (8594), 06 yanvar 2021-ci il, s.6
3. "Azərbaycan Respublikasının 2021-ci il üzrə dövlət büdcəsinin və icmal büdcənin layihələri və sonrakı üç il üçün icmal büdcənin göstəriciləri, Azərbaycan Respublikasının 2021-ci il və sonrakı üç il üzrə iqtisadi və sosial inkişaf konsepsiyası və proqnoz göstəriciləri" haqqında Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 24 sentyabr 2020-ci il tarixli № 355 nömrəli Qərarı, "Xalq" qəzeti, №199 (29464), 30 sentyabr 2020-ci il, s.7
4. "Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər" in təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 02 fevral 2021-ci il tarixli, №2469 nömrəli Sərəncamı. Azərbaycan qəzeti №24 (8617), 03 fevral 2021-ci il. s.1
5. "Qarabağ Dirçəliş Fondu" publik hüquqi şəxsin yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 04 yanvar 2021-ci il tarixli, 1243 sayılı Fərmanı. "Azərbaycan" qəzeti, №1 (8594), 06 yanvar 2021-ci il, s.6
6. Məmmədov M.A. Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad olunmuş ərazilərinin iqtisadiyyatının yenidən qurulmasının inkişaf perspektivləri. "Tikintinin iqtisadiyyatı və menecment" elmi-praktiki jurnal, №3, Bakı 2020
7. Müzəffərli N, İsmayilov E. Azərbaycanın post-konflikt ərazilərinin bərpası: konseptual əsaslar. Bakı 2010.
8. Prezident İlham Əliyev və birinci xanım Mehriban Əliyeva Füzuli, Zəngilan, Laçın və Cəbrayıl rayonlarında olublar. "Xalq" qəzeti, №035 (29577), 16 fevral 2021-ci il, s.1
9. <https://minenergy.gov.az/az/xeberler-arxivi/isgaldan-azad-edilmis-erazilerde-berpa-olunan-enerji-uzre-deqiq-potensialin-hesablanmasi-sahesinde-gorulecek-isler-muzakire-edilib> - Azərbaycan Respublikası Energetika Nazirliyi: İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə bərpa olunan enerji üzrə dəqiq potensialın hesablanması sahəsində görüşlər müzakirə edilib.
10. <https://minenergy.gov.az/az/xeberler-arxivi/dagliq-qarabag-ve-etraf-regionların-enerji-potensialı> - Dağlıq Qarabağ və ətraf regionların enerji potensialı. Azərbaycan Respublikası Energetika Nazirliyinin rəsmi internet ünvanı

Xəzər universiteti

joshgun.mammadov@hotmail.com

THE ROLE OF RENEWABLE ENERGY SOURCES IN THE RESTORATION AND DEVELOPMENT OF THE KARABAKH AND EAST ZANGAZUR REGIONS

J.I. Mammadov

The article examines the existing energy potential of the Karabakh and East Zangazur regions, socio-economic indicators and prospects for the development of the region, the implementation of important decrees and state programs for the restoration and reconstruction of these territories. The article also discusses the importance of projects such as "Smart Village, City" and "Green Zone" in accelerating the socio-economic development of the region based on advanced technologies that will be applied in the liberated territories. It was proposed to establish successful cooperation with internationally recognized organizations, active involvement in the existing process of highly qualified foreign specialists with extensive international experience in the field of restoration of liberated territories, and also proposed the feasibility of implementing ideas and recommendations using theoretical and practical knowledge in this area.

Keywords: *alternative and renewable energy sources, solar energy, wind energy, hydropower, bioenergy, geothermal energy, green energy, smart village, socio-economic, liberation from occupation, state program, international cooperation*

РОЛЬ ВОЗОБНОВЛЯЕМЫХ ИСТОЧНИКОВ ЭНЕРГИИ В ВОССТАНОВЛЕНИИ И РАЗВИТИИ КАРАБАХСКОЙ И ВОСТОЧНО-ЗАНГЕЗУРСКОЙ ОБЛАСТЕЙ

Дж.И. Мамедов

В статье исследуются существующий энергетический потенциал Карабахского и Восточно-Зангезурского регионов, социально-экономические показатели и перспективы их развития, реализация важных указов и государственных программ по восстановлению и реконструкции этих территорий. В статье также рассматривается важность таких проектов, как «Умное село, город» и «Зеленая зона» в ускорении социально-экономического развития региона на основе современных технологий, которые будут применяться на освобожденных территориях. Было предложено налаживание успешного сотрудничества с признанными на международном уровне организациями, активное вовлечение в существующий процесс высококвалифицированных зарубежных специалистов с большим международным опытом работы в области восстановления освобожденных территорий, а также предложена целесообразность реализации идей и рекомендаций с использованием теоретических и практических знаний в данной области.

Ключевые слова: *альтернативные и возобновляемые источники энергии, солнечная энергия, энергия ветра, гидроэнергия, биоэнергия, геотермальная энергия, зеленая энергия, умное село, социально-экономическое, освобождение от оккупации, государственная программа, международное сотрудничество*